

QUẢN LÝ CÔNG TÁC GIÁO DỤC KỸ NĂNG SỐNG QUA CÁC HOẠT ĐỘNG TRẢI NGHIỆM SÁNG TẠO CHO HỌC SINH TRƯỜNG TRUNG HỌC CƠ SỞ

LÊ BÁ LỘC (*)

TÓM TẮT: Trong những năm gần đây, qua các báo cáo tổng kết năm học, các khảo sát khoa học về quản lý công tác giáo dục kỹ năng sống ở bậc trung học cơ sở cho thấy, các trường trung học cơ sở thực hiện có hiệu quả nhất định các biện pháp quản lý công tác giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo, vận dụng lý luận vào thực tiễn quản lý phù hợp với từng trường trung học cơ sở để nâng cao chất lượng giáo dục nói chung, chất lượng giáo dục kỹ năng sống nói riêng. Tuy nhiên, công tác quản lý này có khi còn thực hiện chưa đồng bộ, thiếu chiều sâu, chưa thúc đẩy, động viên giáo viên và các lực lượng giáo dục tham gia. Điều này đòi hỏi phải có những biện pháp, cách làm cho phù hợp và có hiệu quả hơn trong thời gian tới.

Từ khóa: quản lý, giáo dục kỹ năng sống, trải nghiệm sáng tạo.

ABSTRACT: In recent years, through the school year, the final report, the scientific survey on the management of life-skills education in junior middle schools shows that establishments are most effective measures to manage the life-skills education through creative activity experience, using reasoning to management practices suitable for each junior high schools to improve the quality of education in general, quality of life skills education in particular. Besides, the management has also performed as inconsistent and lacking depth, not promote, encourage teachers and education join forces. That requires measures, how to make appropriate and more effective in the future.

Key words: management, life skills education, creative experience.

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Quản lý công tác giáo dục kỹ năng sống thông qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo trong trường trung học cơ sở là quản lý những hoạt động giáo dục để giúp học sinh hình thành những kỹ năng sống có ích cho cuộc sống. Trong đó từng học sinh được trực tiếp tham gia các hoạt động thực tiễn trong nhà trường hoặc xã hội dưới sự hướng dẫn và tổ chức của nhà giáo dục, từ đó học sinh phát triển tình cảm, đạo đức, các kỹ năng và tích lũy kinh nghiệm riêng của cá nhân. Quản lý giáo dục kỹ năng sống cho học sinh trong trường trung học cơ sở cần sử dụng, triển khai nhiều biện pháp khác

nhau và có tính khả thi, đồng thời cần sự phối hợp của nhiều lực lượng giáo dục trong và ngoài nhà trường qua việc khai thác nội dung và hình thức tổ chức hoạt động giáo dục cho phù hợp và có hiệu quả cao nhất, đáp ứng mục tiêu của bậc học theo Luật Giáo dục, hòa nhập với xu thế chung của nền giáo dục khu vực và thế giới. Giáo dục kỹ năng sống cho học sinh qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo và công tác quản lý giáo dục kỹ năng sống của hiệu trưởng là những công việc hết sức cần thiết và quan trọng trong hoạt động chung của các nhà trường ở nước ta hiện nay và trong tương lai.

(*) Thạc sĩ. Trường Cán bộ quản lý giáo dục Thành phố Hồ Chí Minh.

2. GIÁO DỤC KỸ NĂNG SỐNG QUA CÁC HOẠT ĐỘNG TRẢI NGHIỆM SÁNG TẠO

Theo UNICEF (1995): kỹ năng sống là khả năng phân tích tình huống và ứng xử, khả năng phân tích cách ứng xử và khả năng tránh được các tình huống. Các kỹ năng sống nhằm giúp chúng ta chuyển dịch kiến thức “cái chúng ta biết” và thái độ, giá trị “cái chúng ta nghĩ, cảm thấy, tin tưởng” thành hành động thực tế “làm gì và làm cách nào” là tích cực nhất và mang tính chất xây dựng.

Theo định nghĩa về *trải nghiệm* trong Wikipedia: trải nghiệm là kiến thức hay sự thành thạo một sự kiện hoặc một chủ đề bằng cách tham gia hay chiếm lĩnh nó. Trong triết học, thuật ngữ “kiến thức qua thực nghiệm” chính là kiến thức có được dựa trên trải nghiệm. Khái niệm “trải nghiệm” dùng để chỉ phương pháp làm ra kiến thức hay quy trình làm ra kiến thức chứ không phải là kiến thức thuần túy được đưa ra, là kiến thức dùng để đào tạo nghề nghiệp chứ không phải là kiến thức trong sách vở.

Hoạt động trải nghiệm sáng tạo là hoạt động giáo dục ở đó từng học sinh được trực tiếp hoạt động thực tiễn trong nhà trường hoặc xã hội dưới sự hướng dẫn và tổ chức của nhà giáo dục, qua đó phát triển tình cảm, đạo đức, các kỹ năng và tích lũy kinh nghiệm riêng của cá nhân. Trải nghiệm sáng tạo là hoạt động được coi trọng trong từng môn học; đồng thời trong kế hoạch giáo dục cũng bố trí các hoạt động trải nghiệm sáng tạo riêng, mỗi hoạt động này mang tính tổng hợp của nhiều lĩnh vực giáo dục, kiến thức, kỹ năng khác nhau.

Giáo dục kỹ năng sống góp phần xây dựng đạo đức, lối sống cho học sinh phổ thông nói chung và học sinh trung học cơ sở nói riêng. Giáo dục trung học cơ sở chú trọng giáo dục các kỹ năng sống cơ bản cho học sinh như: năng lực thích nghi, năng lực hành động, năng lực ứng xử, năng lực tự học suốt đời; định hướng học sinh học để

biết, học để làm, học để chung sống và học để tự khẳng định. Những môn học được khai thác nhằm giáo dục kỹ năng sống cho học sinh là: giáo dục công dân, công nghệ, sinh học, địa lí, Văn - tiếng Việt,... Ngoài ra, giáo dục kỹ năng sống cho học sinh còn được thực hiện qua các tiết hoạt động giáo dục ngoài giờ lên lớp, các hoạt động trải nghiệm sáng tạo trong và ngoài nhà trường.

Giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo là phương thức giáo dục mà ở đó người làm công tác giáo dục giúp cho học sinh hình thành được khả năng phân tích tình huống và ứng xử phù hợp qua hoạt động trải nghiệm sáng tạo trong và ngoài nhà trường, nâng cao hiệu quả giáo dục bằng cách kết nối người học và những kiến thức được học với thực tiễn. Hoạt động trải nghiệm sáng tạo được hầu hết các nước phát triển quan tâm, nhất là các nước tiếp cận chương trình giáo dục phổ thông theo hướng phát triển năng lực; chú ý giáo dục nhân văn, giáo dục sáng tạo, giáo dục phẩm chất và kỹ năng sống.

3. QUẢN LÝ GIÁO DỤC KỸ NĂNG SỐNG QUA CÁC HOẠT ĐỘNG TRẢI NGHIỆM CỦA TRƯỜNG TRUNG HỌC CƠ SỞ

Quản lý giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo trong trường trung học cơ sở là một phần quan trọng trong quản lý các hoạt động chuyên môn, là một bộ phận trong công tác quản lý toàn diện các mặt hoạt động của nhà trường. Quản lý giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo cho học sinh trong trường trung học cơ sở đảm bảo thực hiện nghiêm túc và có hiệu quả mục tiêu giáo dục, giúp học sinh phát triển toàn diện về đạo đức, trí tuệ, thể chất, thẩm mỹ và các kỹ năng cơ bản, phát triển năng lực cá nhân, tính năng động và sáng tạo, hình thành nhân cách con người Việt Nam xã hội chủ nghĩa, xây dựng tư cách và trách nhiệm công dân; chuẩn bị cho học sinh tiếp tục học lên hoặc

đi vào cuộc sống lao động, tham gia xây dựng và bảo vệ Tổ quốc.

Trong quản lý giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo, hiệu trưởng thực hiện quy trình lập kế hoạch cho việc quản lý giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo tại các trường trung học cơ sở. Hiệu trưởng thực hiện theo quy trình, phối hợp các phương pháp lập kế hoạch nhằm đạt được hiệu quả cao nhất. Các trường thực hiện có hiệu quả các biện pháp chỉ đạo giáo dục kỹ năng sống trong nhà trường: chỉ đạo thực hiện việc dự giờ để trao đổi kinh nghiệm trong giáo dục kỹ năng sống; chỉ đạo thực hiện các điều kiện hỗ trợ, phục vụ cho giáo dục kỹ năng sống; chỉ đạo việc đổi mới phương pháp giảng dạy, giáo dục kỹ năng sống thông qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo; chỉ đạo việc kiểm tra, đánh giá đối với học sinh về học tập, rèn luyện kỹ năng sống qua thực tiễn trải nghiệm sáng tạo.

4. CÁC BIỆN PHÁP QUẢN LÝ CỦA HIỆU TRƯỞNG VỀ GIÁO DỤC KỸ NĂNG SỐNG QUA CÁC HOẠT ĐỘNG TRẢI NGHIỆM SÁNG TẠO CHO HỌC SINH

4.1. Nâng cao nhận thức của các lực lượng giáo dục về ý nghĩa, tầm quan trọng của giáo dục kỹ năng sống cho học sinh qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo

Tuyên truyền đến toàn thể cán bộ, giáo viên, nhân viên, học sinh và cha mẹ học sinh của nhà trường về chủ trương và tiêu chí nâng cao chất lượng giáo dục toàn diện trong nhà trường nói riêng và của ngành giáo dục nói chung trong giai đoạn hiện nay. Nội dung tuyên truyền chú trọng đến mục đích tạo sự chuyển biến trong nhận thức của mọi người về tầm quan trọng của giáo dục kỹ năng sống cho học sinh trung học cơ sở qua các hoạt động trải nghiệm trong và ngoài nhà trường.

4.1.1. Xác định tầm quan trọng của công tác giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo

Thành công trong công tác giáo dục chính là làm cho các lực lượng giáo dục nhận thức rõ tầm quan trọng của công tác giáo dục, trong đó có giáo dục kỹ năng sống thông qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo. Trong thời đại mới, ngoài kiến thức, mỗi chúng ta rất cần trang bị cho mình những kỹ năng để ngày càng hoàn thiện bản thân và phát triển cùng với sự phát triển của xã hội. Việc giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo cho học sinh ngày càng trở nên thiết yếu nhằm góp phần đào tạo "con người mới" với đầy đủ các mặt "đức, trí, thể, mỹ", "nhân, lễ, nghĩa, trí, tín" hay "nhân, nghĩa, trí, dũng, liêm".

Hiệu trưởng thực hiện việc bồi dưỡng nâng cao nhận thức cho các lực lượng giáo dục bằng những công việc như: tổ chức các buổi mạn đàm, tìm hiểu về sự cần thiết, trao đổi kinh nghiệm về công tác giáo dục kỹ năng sống. Tạo điều kiện cho các lực lượng giáo dục tham gia tập huấn, giao lưu về công tác giáo dục kỹ năng sống. Trải nghiệm kỹ năng sống cho bản thân để nhận thức sâu sắc hơn về công tác giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo cho học sinh.

4.1.2. Xác định rõ công tác giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo cho học sinh là công tác của nhà trường, của các lực lượng giáo dục

Giáo dục kỹ năng sống qua trải nghiệm từ thực tiễn góp phần xây dựng đạo đức, lối sống cho học sinh phổ thông. Bởi vậy đây không phải chỉ là trách nhiệm của riêng nhà trường mà còn có cả các lực lượng xã hội tham gia. Đoàn, Đội ở các trường học cùng với các lực lượng khác trong cộng đồng đóng vai trò quan trọng trong giáo dục kỹ năng sống cho học sinh qua các hoạt động

trải nghiệm sáng tạo trong và ngoài nhà trường.

Giáo viên, đặc biệt là giáo viên chủ nhiệm đóng vai trò quan trọng trong việc kết nối giữa nhà trường với học sinh và phụ huynh. Không chỉ có vậy, giáo viên bộ môn và giáo viên chủ nhiệm giống như người bạn thường xuyên tiếp xúc, gần gũi với học sinh. Do đó, chính giáo viên mới là kênh truyền đạt những mong muốn, suy nghĩ của học sinh, biết rõ học sinh mình cần gì, thiếu gì. Giáo viên bộ môn và giáo viên chủ nhiệm phối hợp chặt chẽ với gia đình học sinh, tổ chức Đoàn – Đội, các tổ chức xã hội có liên quan trong hoạt động giảng dạy và giáo dục học sinh, trong đó có giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo cho học sinh.

Các bậc cha mẹ phải là những tấm gương về đạo đức cho các em học tập. Cha mẹ cũng phải uốn nắn, răn dạy con em từ lời ăn, tiếng nói đến cách ứng xử trong đời sống thường ngày. Để từ đó xây dựng, hình thành trong các em thói quen ứng xử có văn hóa ngay từ trong gia đình. Các gia đình còn phải liên hệ, phối hợp chặt chẽ với nhà trường trong việc quản lý giờ giấc, theo sát hoạt động, hướng các em đến những hoạt động lành mạnh, tránh xa tệ nạn xã hội, giáo dục các em trở thành những con người có lý tưởng, hoài bão phấn đấu vươn lên.

4.2. Tăng cường các biện pháp tổ chức, quản lý của hiệu trưởng về giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo

Hiệu trưởng phát huy vai trò của mình trong lãnh đạo, chỉ đạo công tác giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo cho học sinh. Hiệu trưởng quản lý, chỉ đạo thực hiện mục tiêu giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo cho học sinh là một biện pháp chủ đạo, xuyên suốt trong hệ thống các biện pháp quản lý giáo dục kỹ năng sống cho học sinh

như chỉ đạo: tổ chức các câu lạc bộ cho học sinh trong quá trình triển khai phong trào “Xây dựng trường học thân thiện, học sinh tích cực” ở các trường phổ thông hiện nay. Tổ chức bồi dưỡng cho các thầy cô phương pháp và kỹ thuật dạy học tích cực, qua đó nhằm hình thành các kỹ năng sống cho học sinh bên cạnh kiến thức các môn học.

Hiệu trưởng chỉ đạo cho đội ngũ tăng cường tương tác giữa giáo viên với học sinh, tương tác giữa học sinh với học sinh và tương tác giữa giáo viên với giáo viên trong các hoạt động giảng dạy, giáo dục trong và ngoài giờ lên lớp, trong các hoạt động trải nghiệm sáng tạo. Đây là biện pháp mà hiệu trưởng giúp học sinh phát huy tính chủ động, tích cực trong học tập và rèn luyện bản thân; tạo điều kiện cho giáo viên thể hiện và nâng cao nghệ thuật trong giáo dục và dạy học nhằm giúp học sinh lĩnh hội tri thức, hình thành kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo.

4.3. Tăng cường sự phối hợp giữa các lực lượng giáo dục trong và ngoài nhà trường để giáo dục kỹ năng sống qua các hoạt động trải nghiệm sáng tạo cho học sinh

Giáo dục kỹ năng sống không phải chỉ là công việc của giáo viên, nhà trường mà của cả xã hội, cộng đồng. Phải kết hợp cả gia đình, nhà trường và xã hội mới đào tạo được những học sinh phát triển toàn diện. Chú trọng vai trò của gia đình trong công tác giáo dục kỹ năng sống. Giáo viên cần phối hợp chặt chẽ với gia đình và địa phương để quản lý tốt quá trình học tập và rèn luyện của học sinh. Gia đình chăm sóc về vật chất nhưng cũng phải luôn quan tâm đến mặt tinh thần như: việc học tập và rèn luyện của con em tại trường, các mối quan hệ với các bạn, các hình thức vui chơi giải trí, sự phát triển tâm sinh lý. Phải hướng dẫn và tìm cách đáp ứng nhu cầu hợp lý cho con em, giúp cho con em hình thành và phát triển các kỹ năng sống có ích cho bản thân và cũng qua đó mà có những đóng góp cho cộng đồng.

Các trường cần tăng cường trao đổi thông tin với gia đình một cách thường xuyên, liên tục. Vai trò của gia đình vô cùng quan trọng trong định hướng, giáo dục, động viên giúp học sinh tránh xa tệ nạn xã hội, bố trí thời gian học tập, vui chơi phù hợp. Vì vậy, cần có sự kết hợp chặt chẽ giữa gia đình, nhà trường, chính quyền địa phương trong quản lý, giáo dục học sinh trong và ngoài nhà trường. Kỹ năng sống của mỗi người được hình thành qua quá trình rèn luyện, phấn đấu, qua các hoạt động trải nghiệm thực tiễn. Nên cùng với những kiến thức có được từ các lớp học, rất cần cha mẹ đồng hành cùng con để hỗ trợ kỹ năng sống cho con phù hợp với lứa tuổi và thực tế cuộc sống.

Các trường học tăng cường vai trò của giáo viên chủ nhiệm và thông tin nhiều chiều giữa gia đình, nhà trường là giải pháp được nhấn mạnh hơn cả. Kết hợp giữa gia đình và nhà trường trong quản lý học sinh, qua đó, nhà trường cũng sẽ kịp thời góp ý, nhắc nhở các bậc phụ huynh có những suy nghĩ lệch lạc trong cách quan tâm, giáo dục con cái trong gia đình. Các trường học tăng cường phối hợp hơn nữa với phụ huynh học sinh để cùng thực hiện nhiệm vụ giáo dục. Không nên coi xã hội hóa giáo dục chỉ là đóng góp xây dựng cơ sở vật chất trường, lớp học; mà còn là tăng cường trao đổi thông tin giữa gia đình và nhà trường một cách thường xuyên, liên tục.

Nhà trường luôn xác định, không chỉ chú trọng dạy kiến thức văn hóa cho học sinh mà còn dạy các em cách sống, cách tu dưỡng, rèn luyện đạo đức để trở thành người có ích cho gia đình và xã hội. Nhà trường thường xuyên phối hợp chặt chẽ với hội phụ huynh học sinh, đề ra "Quy chế phối hợp giáo dục học sinh", tạo mối liên hệ chặt chẽ giữa nhà trường và gia đình trong quản lý, giáo dục các em. Nhà trường còn xây dựng quy tắc ứng xử giữa giáo viên và học sinh trên cơ sở

lấy ý kiến dân chủ của học sinh toàn trường, tạo cho các em sự tự giác, nghiêm túc trong thực hiện các quy tắc chung, góp phần xây dựng môi trường giáo dục lành mạnh, giúp học sinh phát triển toàn diện.

Cần có sự tham gia đồng bộ của các ban, ngành, đoàn thể nhằm tạo ra các hoạt động vui chơi lành mạnh và môi trường học tập tích cực thu hút các em học sinh, đẩy mạnh trong phong trào "xây dựng trường học thân thiện, học sinh tích cực" để trang bị nhiều hơn nữa kỹ năng sống cho học sinh. Phát huy vai trò của tổ chức Đoàn - Đội trong công tác giáo dục kỹ năng sống. Hình thành kỹ năng sống cho học sinh không chỉ thông qua hình thức tích hợp trong các môn học có tiềm năng mà còn phải tích hợp thông qua nhiều hình thức khác nhau trong nhà trường, thông qua các hoạt động trải nghiệm. Hoạt động Đoàn, Đội gắn liền với hoạt động học tập của học sinh trong nhà trường vì độ tuổi này các em đều là đoàn viên, đội viên trong tổ chức Đoàn, Đội ở nhà trường.

Học sinh trung học cơ sở là lứa tuổi mà tâm sinh lý đang phát triển phức tạp đòi hỏi việc sinh hoạt, học tập, rèn luyện phải thường xuyên được đổi mới về hình thức lẫn nội dung, về phương pháp, cách thức tổ chức các hoạt động giúp phát hiện năng khiếu các em, tạo điều kiện cho các em phát triển, vừa giúp các em vui chơi giải trí, vừa phải mang tính giáo dục cao. Vì thế giáo viên làm công tác Đoàn, Đội phải có sự sáng tạo trong thiết kế các hoạt động phong trào và công tác Đoàn, Đội; phải đổi mới về hình thức lẫn nội dung, về phương pháp và cách thức tổ chức, chú trọng tích hợp rèn luyện kỹ năng sống trong các hoạt động trải nghiệm để các em có quá trình rèn luyện thường xuyên nhưng không cảm thấy nặng nề. Thông qua hoạt động trải nghiệm sáng tạo để giúp phát triển năng khiếu của các em, tạo điều kiện cho các em phát triển toàn diện.

Tăng cường phối hợp với chính quyền, với các đoàn thể chính trị xã hội ở địa phương trong công tác giáo dục kỹ năng sống. Trong việc giáo dục các em có sự tác động ảnh hưởng của điều kiện, hoàn cảnh xã hội. Do vậy, cần gắn chặt từng bước việc học tập, sinh hoạt, giáo dục rèn luyện kỹ năng sống cho học sinh với thực tiễn trải nghiệm. Cần phải có sự thống nhất trong phối hợp giáo dục học sinh giữa nhà trường - gia đình - xã hội để tránh xảy ra mâu thuẫn. Đó cũng là con đường để giáo dục kỹ năng sống, phát triển nhân cách cho học sinh.

Các thành viên trong gia đình, dòng họ có thể tiến hành giáo dục kỹ năng sống cho con em mình qua trải nghiệm các tình huống, các hoàn cảnh, giúp các em hình thành các

kỹ năng sống có ích và thiết thực với cuộc sống trong gia đình, góp phần xây dựng gia đình văn hóa, gia đình hạnh phúc. Trong cộng đồng, các thành viên có thể giúp các em, các nhóm trẻ trên địa bàn hình thành và phát triển những kỹ năng sống phù hợp với vùng miền, với đặc thù của địa bàn, giúp các em thích nghi với môi trường sống thuận lợi hơn, tránh những ngõ ngàng, lúng túng, bị động trong cuộc sống, trong học tập và rèn luyện. Lực lượng giáo dục trong nhà trường cần có những việc làm thiết thực (nhất là công tác tư vấn) trong phối hợp với gia đình, cộng đồng để giáo dục kỹ năng sống qua trải nghiệm sáng tạo cho học sinh mang lại hiệu quả cao nhất.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Bộ Giáo dục và Đào tạo (2011), *Điều lệ trường trung học cơ sở, trường trung học phổ thông và trường phổ thông có nhiều cấp học* (Ban hành kèm theo thông tư số 12/2011/TT-BGDĐT ngày 28/03/2011 của Bộ Giáo dục và Đào tạo).
2. Bộ Giáo dục và Đào tạo (2014), *Hoạt động trải nghiệm sáng tạo của học sinh phổ thông*, Kỷ yếu hội thảo Trường Đại học Sư phạm Hà Nội, tháng 8.
3. Bộ Giáo dục và Đào tạo, *Dự thảo Đề án Đổi mới chương trình và sách giáo khoa giáo dục phổ thông sau năm 2015* (Lưu hành nội bộ).
4. Nguyễn Văn Cường (2008), *Một số vấn đề chung về đổi mới phương pháp dạy học ở trường trung học phổ thông*, Tài liệu dự án Phát triển giáo dục trung học phổ thông và Trung cấp chuyên nghiệp.
5. Nguyễn Thị Kim Dung (Chủ biên, 2006), *Tài liệu hướng dẫn tổ chức hoạt động giáo dục ngoài giờ lên lớp, Tài liệu bồi dưỡng nâng cao năng lực giáo viên các tỉnh miền núi phía Bắc*, Vụ Giáo dục Trung học - Dự án phát triển giáo dục trung học phổ thông. Trường Đại học Sư phạm Hà Nội.
6. Trần Kiểm (2004), *Khoa học quản lý giáo dục – Một số vấn đề lý luận và thực tiễn*. Nxb. Giáo dục.
7. Nguyễn Văn Lê (1985), *Khoa học quản lý nhà trường*. Nxb. Thành phố Hồ Chí Minh.

Ngày nhận bài: 19/4/2016. Ngày biên tập xong: 25/8/2016. Duyệt đăng: 06/9/2016